

SOCIOLOŠKA OBJAŠNJENJA KORUPCIJE¹

Darko POLŠEK
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.624:343.52
Primljeno: 23. 3. 1999.

Knjiga Josipa Kregara *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcije* povod je autoru za širu raspravu o mogućnostima objašnjenja i rasprostranjenosti korupcije u nas i u svijetu. Osim predloženih povijesnih i socioloških rasprava, autor testira hipoteze o odnosu ekonomske snage i razmjera korupcije, o ulozi "ljudske prirode", odnosno teorije recipročnog altruizma kao objašnjenja univerzalnosti korupcije, o ulozi tranzicije u povećanju korupcije te uspoređuje navedene teorije s podacima svjetskih organizacija o razmjerima korupcije u pojedinim zemljama svijeta.

Dok pišem ove redove, cijeli je sastav Europske komisije dao ostavku zbog izvješća o korumpiranosti. Mjesec dana ranije, svjetsku je javnost potresao skandal o korumpiranosti Međunarodnoga olimpijskog odbora. Još nešto ranije, zbog korupcije je na sudu završio generalni tajnik NATO pakta Willy Claes. Predsjednik Italije Bettino Craxi skriva se negdje u Africi; drugom predsjedniku Italije Giulio Andreottiju trenutačno se suđi zbog povezanosti s mafijom. Još nešto ranije, poznati "božji bankar", direktor Banco Vaticano Roberto Calvi neslavno je završio pod londonskim mostom. Nešto bliže domu, nedavna afera s Ankicom Lepej i razotkrivenim deviznim ulogom predsjednikove supruge Ankice Tuđman bila je kulminacija domaćih nagađanja o stanju korumpiranosti hrvatskih državnih dužnosnika i rukovoditelja lokalnih banaka. Je li riječ o sve većoj korumpiranosti državnih službenika u Hrvatskoj i svijetu, ili pak o sve većoj osjetljivosti javnosti prema korupciji? Bez obzira na odgovor, nema sumnje: problematika korupcije u svijetu i u nas postala je iznimna društvena, javna, a potom i sociološka tema.

Problem korupcije je društveno iznimno važan, a sociološki nevjerojatno zanimljiv. Društveno je važan jer je indikator socijalnih poremećaja, anomalije, društvene nepravde, lo-

¹ Prikaz knjige
Josipa Kregara:
*Nastanak predatorskog
kapitalizma i korupcija*,
Rifin, Zagreb, 1999.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

šeg zakonskog okvira, manjka društvene kontrole, civilnoga društva i sl., a sociološki je zanimljiv jer se opire jednostavnim generalizacijama poput: "što je društvo razvijenije, to je manje korumpirano" ili "što je društvo pravno reguliranije, to korupcije ima manje", ili: "što je društvo bogatije, to je nekorumpiranije" ili: "tamo gdje je u pitanju najveći promet novcem, najvjerojatnije je da će se javiti korupcija", a sumnjiva je čak i poznata Actonova rečenica: "Vlast korumpira, a apsolutna vlast korumpira apsolutno". Jer, za svaku takvu generalizaciju postoje bitni protuprimjeri. S obzirom na to da nije jednostavno pronaći sociološki kauzalni lanac stvaranja i održanja korupcije, možda bi za korupciju bilo dobro upotrijebiti inače nejasan Maussov i Gurwitshev pojam "totalne društvene činjenice", naime pojave koja reflektira i u sebi sadrži brojne društvene odnose: pravne, ekonomske, socijalne (u užem smislu riječi), a isto tako možda nije suvišno razmisliti ni o "metafizičkim" pitanjima, poput pitanja je li korupcija bitan dio ljudske prirode.

Objavlivanjem knjige *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*, prof. dr. Josip Kregar s Odsjeka za sociologiju Pravnog fakulteta u Zagrebu, započeo je plodnu raspravu o problematici korupcije i, nadajmo se, početak njezinoga sistematičnijega suzbijanja u nas. Riječ je o našoj prvoj sociološkoj knjizi o problematici korupcije. Knjiga je objavljena u pravi trenutak; ona se služi valom nezadovoljstva hrvatskog stanovništva nad rezultatima desetogodišnje demokracije u Hrvatskoj. Kregar piše: "Hrvatska je korumpirana zemlja. Korupcija je raširena svuda, ona je dio političkog sustava, bez nje ne djeluje niti gospodarstvo niti javne službe, ona je podržana vrijednosnim kulturalnim obrascima, protiv nje nemamo niti sustavne obrane niti djeluju institucije, niti postoji ozbiljan uzor i raširena vjera u poštenje kao temelj politike, prava, institucija javnih službi." (str. 11)

Iako po mišljenju Kregara "korupcija nije rezultat ili sporedni efekt sustava, već je sustavni dio modela" (6), osnovna je aktivistička poruka knjige da se korupcija mora suzbijati: ne treba očekivati "autoreglativno" rješavanje sustavnih problema, već se građani raznolikim udruživanjem i kontrolom političkih interakcija moraju potruditi na njihovu svladavanje. "Politika znači dugo i uporno bušenje tvrdih dasaka, sa strašću i mjerom istodobno, i u takvom slomu iluzija zaista i nema druge već primiti se posla i uporno i s očekivanjem da se mnogo i ne može postići." (str. 214) "Problem nije teorijska rasprava... Zadatak je sasvim praktičan: kako postići konvergenciju različitih sustava..." (str. 15)

Ali iako je povod knjige aktualan, implikacije i analize knjige teorijski i povijesno bitno su trajnije naravi. Prva dva poglavlja knjige posvećena su "predatorskom kapitalizmu",

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

odnosno ranijoj povijesti Sjedinjenih Država, opisu razmjera korupcije u uvjetima "divljeg kapitalizma" i raznolikim oblicima borbe građana Amerike protiv korupcije. Vladavina "robber baronsa" (baruna pljačkaša), Tammany Halla (tajnog udruženja viđenijih političara New Yorka i cijele Amerike) neslavni su dijelovi američke povijesti. Navedimo nekoliko istaknutijih epizoda. Jedan od poznatijih "baruna pljačkaša", C. Vanderbilt, primjerice je tvrdio: "Zašto da pazim na pravo. Pa ja imam moć!" Marcus Hanna, bogataš iz Ohia "stvarao je i svrgavao američke predsjednike... U razdoblju od skoro četrdeset godina on je stvorio obrazac predsjedničkih i izbornih kampanja, a predsjednici T. Roosevelt, W. Taft i W. Wilson njegovoj umješnosti, a osobito novcu, mogu zahvaliti izborne nominacije i pobjedu". U razdoblju vlasti Tammany Halla "uobičajenih 10% mita za javne ugovore naraslo je na neprihvatljivih 65%, od čega je Tweed uzimao 25%... Vrhunac takve prakse nastupio je kada je Andrew Jackson, za podršku u izborima, podijelio članovima Tammanyja važne federalne položaje... 1868. godine provedeni su lokalni izbori i izbori za guvernera... Na brzinu je naturalizirano 41 000 glasača (1 400 dnevno) – pretežno Iraca. Glasački popisi bili su puni lažnih imena... Unajmljeni razbijači zastrašivali su glasače. Neki su glasovali desetak puta, nekima nije dopušteno ni jednom. Neugodna je bila činjenica da je glasova bilo više nego stanovnika." (str. 32-35). Dodajmo tim Kregarovim primjerima još nekoliko suvremenijih. Jennifer Shecter iz Centra za odgovornu politiku u Washingtonu primjerice tvrdi "da su svih 10 članova Senata i svih 10 članova Donjeg doma koji su primili najveće priloge od američke industrije šećera glasovali za kvote uvoza šećera kojom su povećali potrošačke cijene... Slični su aranžmani postojali i za drvnu industriju, prodaju bombardera B-2, kockarnice, pa čak i za zakonodavstvo o vožnji u pripitom stanju". Prošle je godine objavljena knjiga Charlesa Lewisa iz Centra za javni integritet pod naslovom *Buying of the Congress: How Special Interests Have Stolen Your Right to Life, Liberty and Pursuit of Happiness*, izvješće u kojemu se govori o trenutačnim razmjerima potkupljenosti članova Američkoga kongresa. "Demokratski vođa Richard Gephardt uvjerio je predsjednika Clintona da ne oporezuje pivo, a zauzvrat on će mu financirati njegov plan zdravstvenoga osiguranja. Gephardt je primio 318 950 dolara za priloge u izbornoj kampanji od kompanije Anheuser-Busch, najvećeg proizvođača piva... Nekoć davno bilo je lako: lobist je predao kovčeg pune novca. A onda su došli neprimjetniji tonovi: lobist igra poker s političarom, lobist gubi. Lobist vodi političara do 100 posto sigurne investicije. Lobist plaća pravnika da napiše govor ili knjigu... Korporacije osiguravaju avione za senatore i kongresmene... Lobisti osiguravaju lukrativne poslove za bivše kon-

gresmene, njihove žene, članove njihove uprave... Pod postojećim pravilima koje je Kongres izglasovao za sebe, lobisti mogu osigurati putovanja, poput Gingrichevog \$24 000 vrijednog putovanja u London 1997. (sponzor: naftna kompanija Arco Inc.), za 'fact-finding mission'. Službenik egzekutive za takvu bi dobronamjernost morao biti odveden u zatvor... Zakoni kojima se zabranjuju takvi postupci lako se zaobilaze. Godine 1997, kada je zabrana dobivanja poklona već bila na snazi, republikanac Dan Burton iz Indiane želio je posjetiti AT&T golf kup sa članovima Izvršnoga vijeća AT&T i prihvatio je prilog za kampanju od kompanije koja je platila njegove 'troškove'" (prema Lars-Erik Nelson: "Democracy for Sale", *NY Review*, 3. prosinca 1998).

Prva su dva poglavlja, kako na jednom mjestu kaže autor, pisana s primislima na Hrvatsku, ona su mišljena kao implicitna poruka čitateljima i građanima Hrvatske da je potrebno stvoriti "antitezu" predatorskim oblicima kapitalizma. Pretpostavke te antiteze u Sjedinjenim Državama, a onda vjerojatno i u nas su sloboda tiska i pojava novih pokreta na društvenoj sceni.(43)

Treće je poglavlje Kregarove knjige posvećeno moralnim temeljima ekonomije. Autor drži da kapitalizam ne treba identificirati s "predatorskim" oblikom te razmatra etičku podlogu poduzetništva, posebno Weberovo izlaganje protestantske etike. Iako su "arhaična, segmentarna društva prirodna podloga čvrstih moralnih principa u razmjeni (i premda) je nastanak kapitalizma i modernog društva, naravno, poremetio kriterije dopustivog i poštenog, on nije značio kraj moralnih načela u razmjeni i trgovini... Nastanak kapitalizma", tvrdi dalje Kregar, "ne treba držiti uzrokom raspada vrijednosti i moralnih standarda tradicionalnog društva, već istovremenim stvaranjem društvenih vrijednosti drukčijeg sadržaja." (str. 80-1).

Četvrto je poglavlje posvećeno analizi oblika korupcije. Korupcija je prema mišljenju autora, a u skladu s člankom VI. Interameričke konvencije protiv korupcije: "a) traženje ili primanje... od javnog dužnosnika bilo kakve novčane vrijednosti ili druge povlastice... u razmjenu za neki akt ili propust u obavljanju javne dužnosti; b) ponuda ili jamčenje... novčane vrijednosti ili druge povlastice... u razmjenu za neki akt ili propust u vršenju javne dužnosti; c) akt ili propust javnog dužnosnika... radi dobivanja nezakonite pogodnosti.... d) zloupotreba ili pridobivanje imovine koje se izvodi iz nekog akta... e) sudjelovanje... ili prikrivanje nekog djela, u zamjenu za uzvrat ili očekivani uzvrat, za svaku suradnju ili zavjeru... Korupcija je dodatni transakcijski trošak..." (str. 93).

Autor potom raspravlja o deformacijama pravnoga sustava i o socijalnim teorijama korupcije od kojih se najekstenzivnije obrađuje teorija "prizmatičnih" društava F. Riggsa. Os-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

novno obilježje takvih "prijelaznih" društava je postojanje zakonskih normi i ovlaštenja koja se de facto ne upotrebljavaju: "Osnovni problem (prizmatičnih društava) je nastanak mješavine partikularističkih i univerzalističkih principa koji onemogućavaju efikasno zakonsko reguliranje... Zakoni postaju fasada i ceremonijalni ritual. Tumačenje pravila i prakse razlikuje se od onoga što piše u tekstu. Vlade dolaze i prolaze, stalno nastojeći promijeniti zakone i forme, ali uvijek bez dovoljno vremena i sredstava da promijene. Pravna pravila tumače se kao ograničenja koja treba neformalno zaobići..." (str. 110).

Peto poglavlje posvećeno je borbi protiv korupcije u svijetu. U kontekstu borbe protiv korupcije, posebno u međunarodnom okružju, Kregar spominje *Foreign Corrupt Practices Act*, američki zakon koji zabranjuje podmićivanje stranog dužnosnika ili činovnika radi ostvarenja usluga ili utjecaja. Taj je zakon pokrenuo lavinu današnjih korupcijskih afera, jer od uvođenja toga zakona Amerika očekuje da se ostale zemlje svijeta u poslovanju s inozemnim partnerima ponašaju u skladu sa sličnim načelima. Međutim, do takvog raspleta tek treba doći, pogotovo ako je poznata činjenica "da glavni izvoznici... Belgija, Francuska, Italija, Nizozemska i Južna Koreja, i do 10 posto svoga izvoznog uspjeha mogu pripisati korumpiranju... Mnoge vlade zapravo neizravno potiču korupciju u izvoznim poslovima odobravanjem poreznih olakšica i ignoriranjem kaznene naravi takvih postupaka" (str. 133). Među takvim zemljama je primjerice i Njemačka. Osim američkoga zakona, među sličnim dokumentima (doduše s manjom kaznenom sposobnošću) autor još spominje Deklaraciju UN o zabrani mita u međunarodnim poslovnim transakcijama, *Anti Corruption Convention* i *Convention on Combating Bribery* OECD-a, izvješće Svjetske banke "Corruption – a Major Barrier to Sound and Equitable Development", konvenciju IACAC (*Inter-American Convention Against Corruption*), multidisciplinarnu skupinu Vijeća Europe (GMC) i njezin *Draft Convention on Corruption*.

U šestome poglavlju autor raspravlja o sociološkoj teoriji ekonomskog kriminala, ponajviše o polemici koja se u sociološkoj javnosti vodila povodom objavljivanja knjige Edwina Sutherlanda *Kriminal bijelih ovratnika*, te o empirijskim pokazateljima iz istraživanja ekonomskog kriminala. Navedimo samo neke pokazatelje: Prema istraživanjima Clinarda i Yeagera (1975-6), protiv 60 posto organizacija koje su obradili uzorkom (od 582 organizacije) podnesena je tužba zbog nezakonitog djelovanja. Pri nedopuštenom utvrđivanju cijena visina prijevara bila je oko 2 milijarde dolara. Iznos sličnih prijevara, gospodarska komora SAD-a procjenjuje na 40 milijardi dolara, R. Sheldon na 601 milijardu dolara, a pravni odbor Senata SAD-a između 174 i 231 milijarde dolara... Prema riječima iz Harvard Business Review ... gotovo 60 posto ispitanika-pret-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

platnika odgovorilo je "da bi direktori mogli kršiti etički kodeks u svakom slučaju kada smatraju da ne bi mogli biti otkriveni". Polovica ispitanika drži da se u poslovanju ne drže moralnog kodeksa ponašanja, a čak 80 posto drži da se drugi takvog kodeksa uopće ne drže..." (154-156) Čak 75 milijardi dolara budžeta obrane SAD-a odlijeva se "uz pomoć neetičkih postupaka" najvećih dobavljača (str. 176). Iz istraživanja Irwina Rossa (1992) pokazalo se da najmanje 11 posto poduzeća i neindustrijskih korporacija krši antimonopolističke zakone, služi se podmićivanjem, rabi zabranjene metode kandidata na izborima, služi se prijevarama i izbjegava porez. Razloge takvoga postupanja Kregar pronalazi u slomu društvenih vrijednosti, u ljudskoj slabosti i u lošoj pravnoj regulativi (nejasnoćama, nepreglednostima, difuzijom šteta). Empirijska istraživanja pokazuju da "javnost relativno blago ocjenjuje djela kao što su prijevare, utaje poreza, kršenje pravila o cijenama i sl. ali vrlo oštro osuđuje korupciju ili djela koja izazivaju fizičke štete ljudima..." U jednom istraživanju u više zemalja "traže oštrije kazne za one koji radi osobne dobiti koriste vladine fondove no pljačkaše banaka." Prema mišljenju autora, razlog za to je "nastavak silaznog trenda povjerenja u veliki biznis kao instituciju, što odgovara i padu povjerenja u druge institucije".

U sedmom poglavlju o "devoluciji upravno-političkog sistema Gane" detaljno se izlaže novija povijest jedne od nekoć najrazvijenijih afričkih država. Poanta izlaganja te povijesti brojnih političkih promjena i poredaka jest da "ho-ruk", *ad hoc* metode političke borbe protiv korupcije ne donose rezultate. Strijeljanja korumpiranih činovnika ne ukidaju korupciju, jer njezin je temelj bitno dublji. Pokušaji radikalnih rješavanja štoviše ekonomski mogu štetiti zemlji i dovesti je u stanje u kojem se korupcija više isplati.

Napokon, sedmo i osmo poglavlje (na engleskome jeziku) posvećeno je korupciji u tranziciji. U njima autor navodi dodatne metode objašnjenja korupcije. Matematički model Ludtkea i Schweitzera koji izračunavaju korupciju pomoću formule:

$$\text{posebna korist} = \text{očekivana korist} : \text{zagarantirana korist}$$

pri čemu je očekivana korist = ((novac + užitek + rizik od sankcija + drugo) + (socijalna prihvatljivost korupcije + skrupule ili strah + organizacijska kontrola + rigidnost sankcija + drugo))¹.

U skladu s tom matematikom "što je veća kontrola, sigurnost socijalnog položaja, konzistentnost plaće, izvjesnost oštre kazne, to je rizik korupcije manji. Što je veće mito i što je bolja izlika, to je veća vjerojatnost korupcije" (str. 220).

Kregar također spominje definicije subjektivne situacije, inerciju socijalnog sustava, naglost (brzinu) socijalne promjene, nespecificnost pravila ponašanja i kontrole, nespecializiranost, pomanjkanje vrijednosne orijentacije stanovništva itd. kao elemente za procjenu proširenosti ili mogućnosti širenja korupcije.

Sve dosada rečeno tek je kratak sažetak bogatog materijala o korupciji koji nam pruža Kregarova knjiga. Autorov se sociološki eros najbolje pokazuje pri obradi socijalnih problema u pojedinim zemljama. Analiza korupcije i borbe protiv korupcije u Americi, obrada Riggsovih i Sutherlandovih problema je sjajna. Knjiga ima gotovo 500 iznimno zanimljivih sadržajnih bilješki koje ne treba preletjeti. (P)opis pravne međunarodne regulative u borbi protiv korupcije je iznimno važan za cijelu raspravu i za pitanje primjene antikorupcionističkih pravila u nas. Ali, unatoč obuhvatnosti i detaljnosti Kregarove knjige, čitatelju će se postaviti nekoliko bitnih sistematičnih pitanja na koja autor (kao uostalom ni drugi istraživači korupcije) nisu dali konačne ili jednoznačne odgovore, odgovore bez kojih nije sasvim jasno koji je put najbolji u bitki protiv korupcije.

1) Jesu li razmjeri korupcije obrnuto proporcionalni razvijenosti društva? Je li korupcija koja se prati i kvantitativno izražava u raznim istraživanjima u svijetu dosta dobar pokazatelj stvarne proširenosti korupcije?

2) Je li korupcija korisna? Odnosno: jesu li marginalni troškovi korupcije veći ili manji od marginalnih troškova borbe protiv korupcije?

3) Je li ekonomska korupcija ili korupcija "bijelih ovratnika" i političkih činovnika samo vidljiva manifestacija korupcije koja izrasta iz socijalnih temelja, ili pak "riba smrdi od glave"?

4) Ima li korupcija korijene u ljudskoj prirodi? Ako da, imaju li istraživanja ljudske prirode ikakve reperkusije na rasprave o metodama njezina sprečavanja?

Kada je riječ o odnosu društvene razvijenosti i razmjera korupcije, moguće su dvije teze: prva (koju spominje autor) jest da razvijeno društvo ima bolje metode bitke protiv korupcije negoli nerazvijeno ili tranzicijsko. Druga (koju također spominje autor) jest da nerazvijeno, segmentarno društvo ima jači moralni kodeks i da se moralno problematično ponašanje teže probija u društvima s jačim moralnim normama i sankcijama (str. 80). Obje je teze moguće braniti. Moguće je zastupati i treću tezu (koja je, čini se, autoru najprihvatljivija) da se veliki razmjeri korupcije pojavljuju na prijelazu iz jednoga (moralnoga) u drugo (pravno regulirano), naime u razdoblju kada popušta moralna regulativa, a kada pravna još nije dosta postignuta. Ali empirijski podaci to ne potvrđuju u potpunosti. Pogledajmo najnovije podatke organizacije *Transparency International* (i sveučilišta u Goetingenu), odnosno podatke o društvenom proizvodu *per capita* i o stopama rasta.

Rang	Zemlja	1998 CPI rezultat	Standardna devijacija	Broj istraživanja	GDP/po stanovniku u \$	Rast GDP-a u postocima
1	2	3	4	5	6	7
1	Danska	10.0	0.7	9	23200	3
2	Finska	9.6	0.5	9		
3	Švedska	9.5	0.5	9	19700	2.1
4	Novi Zeland	9.4	0.7	8	17700	2.5
5	Island	9.3	0.9	6	21000	4.9
6	Kanada	9.2	0.5	9		
7	Singapur	9.1	1.0	10		
8	Nizozemska	9.0	0.7	9		
	Norveška	9.0	0.7	9		
10	Švicarska	8.9	0.6	10		
11	Australija	8.7	0.7	8		
	Luksemburg	8.7	0.9	7		
	Velika Britanija	8.7	0.5	10	21200	3.5
14	Irska	8.2	1.4	10	18600	6
15	Njemačka	7.9	0.4	10	20800	2.4
16	Hong Kong	7.8	1.1	12	26800	5.5
17	Austrija	7.5	0.8	9	21400	2.5
	Sjedinjene Države	7.5	0.9	8	30200	3.8
19	Izrael	7.1	1.4	9	17500	1.9
20	Čile	6.8	0.9	9	11. 600	7.1
21	Francuska	6.7	0.6	9	22700	2.3
22	Portugal	6.5	1.0	10		
23	Botswana	6.1	2.2	3	3300	6
	Španjolska	6.1	1.3	10	16400	3.3
25	Japan	5.8	1.6	11	24500	0.9
26	Estonija	5.7	0.5	3	6450	10
27	Kostarika	5.6	1.6	5	5500	3
28	Belgija	5.4	1.4	9		
29	Malezija	5.3	0.4	11	11100	7.4
	Namibija	5.3	1.0	3	3700	3
	Tajvan	5.3	0.7	11		
32	Južna Afrika	5.2	0.8	10	6200	3
33	Mađarska	5.0	1.2	9	7400	4.4
	Mauricijus	5.0	0.8	3	10300	5.4
	Tunis	5.0	2.1	3	6100	5.6
36	Grčka	4.9	1.7	9		
37	Češka	4.8	0.8	9	10800	0.7
38	Jordan	4.7	1.1	6	4800	5.3
39	Italija	4.6	0.8	10	21500	1.5
	Poljska	4.6	1.6	8	7250	6.9
41	Peru	4.5	0.8	6	4420	7.5
42	Urugvaj	4.3	0.9	3		
43	Južna Koreja	4.2	1.2	12		
	Zimbabve	4.2	2.2	6	2200	8.2
45	Malavi	4.1	0.6	4	900	6
46	Brazil	4.0	0.4	9	6300	3
47	Bjelorusija	3.9	1.9	3	4800	8.5
	Slovačka	3.9	1.6	5	8600	5.9
49	Jamajka	3.8	0.4	3		

Rang 1	Zemlja 2	1998 CPI rezultat 3	Standardna devijacija 4	Broj istraživanja 5	GDP/po sta- novniku u \$ 6	Rast GDP-a u postocima 7
50	Maroko	3.7	1.8	3		
51	Salvador	3.6	2.3	3		
52	Kina	3.5	0.7	10		
	Zambija	3.5	1.6	4		
54	Turska	3.4	1.0	10	6100	7.2
55	Gana	3.3	1.0	4		
	Meksiko	3.3	0.6	9		
	Filipini	3.3	1.1	10		
	Senegal	3.3	0.8	3		
59	Obala Bjelokosti	3.1	1.7	4		
	Gvatemala	3.1	2.5	3		
61	Argentina	3.0	0.6	9		
	Nikaragva	3.0	2.5	3		
	Rumunjska	3.0	1.5	3	5300	-6.6
	Tajland	3.0	0.7	11		
	Jugoslavija	3.0	1.5	3		
66	Bugarska	2.9	2.3	4	4100	-7.4
	Egipat	2.9	0.6	3	4400	5.2
	Indija	2.9	0.6	12	1600	5
69	Bolivija	2.8	1.2	4		
	Ukrajina	2.8	1.6	6		
71	Litva	2.7	1.9	3		
	Pakistan	2.7	1.4	3		
73	Uganda	2.6	0.8	4		
74	Kenija	2.5	0.6	4		
	Vijetnam	2.5	0.5	6		
76	Rusija	2.4	0.9	10	4700	0.4
77	Ekvador	2.3	1.5	3		
	Venezuela	2.3	0.8	9		
79	Kolumbija	2.2	0.8	9		
80	Indonezija	2.0	0.9	10	4600	4
81	Nigerija	1.9	0.5	5		
	Tanzanija	1.9	1.1	4		
83	Honduras	1.7	0.5	3		
84	Paragvaj	1.5	0.5	3		
85	Kamerun	1.4	0.5	4		

Transparency International (TI) 1998 Corruption Perceptions Index (Podaci o GDP/po stanovniku i Rast GDP-a iz: World Fact Book 1998.; u koloni 3. veći broj ukazuje na manji stupanj korupcije. Maksimalan broj bodova je 10).

❶ **TABLICA 1**
Stupanj korupcije
zemalja/GDP per
capita/stopa rasta

451

Usporedimo li kolone 3, 5. i 6. vidjet ćemo da ne postoji značajna korelacija korupcije i GDP/*per capita*. Isto tako ne postoji značajna korelacija ni između stope rasta i korupcije. Primjerice, Botswana s GDP/per capita od 3 300\$ rangirana je na 23 mjestu, bolje od Japana (24 500\$ – rang 25), Italije (21 500 – rang 39), Mađarske, Grčke i ostalih. Isto tako, Estonija, s najvećom stopom rasta (10 posto) ne ukazuje klasične tranzicijske

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

probleme, naime rangirana je na relativno visokom 26. mjestu, što je bitno bolje od brojnih visokorazvijenih zemalja, ili pak onih s nižim standardom ali sa stabilno niskim rastom. To ukratko znači da korupcija nije "sporedni proizvod" GNP-a, a niti stope rasta. Navedena tablica dokazuje da se objašnjenje korupcije opire jednostavnim rješenjima. Iz nje može slijediti teza da percepcija korupcije ovisi o halo-efektu, pa se rezultati *Transparency Internationala* trebaju tumačiti u kontekstu očekivanja poslovnih ljudi od birokracije određenih zemalja i regija (primjerice tako da od Botswane očekujemo visok stupanj korupcije, a nalaz pokazuje suprotno), ili pak zaključak da ni razvijenost, ni nerazvijenost, ni "tranzicija" nemaju veze sa stopom korupcije (Čile, Mađarska, Češka, Namibija, Južna Afrika bolje su rangirane od Italije).

Ali postoji još nekoliko dodatnih hipoteza. Razmotrimo tezu o korelaciji korupcije i nerazvijenosti još jednom. Brojni sociolozi definirali su ideal-tipove socijalnih grupacija po intenzitetu i vrsti zajedništva koja vlada u određenoj skupini. Uzmimo primjerice distinkciju "zajednice" i "društva", ili "statusa" i "ugovora". U takvim se idealno-tipskim distinkcijama često implicite pretpostavlja da "zajednica" i "status" podrazumijevaju manju razvijenost, a "društvo" i "ugovor" veću. Pretpostavimo da u idealnom slučaju "društvu" ili "ugovoru" odgovara pravni formalizam i impersonalizam, pa je stoga korupcija neegzistentna. Pretpostavimo nadalje, opet u skladu s ideal-tipovima (i Kregarovom pretpostavkom), da "zajednice" s jakim moralnim kodom također ne dopuštaju nelegitimne transakcije te da korupcija ne nastaje ni u takvim uvjetima. Međutim, između ta dva ideal-tipa nalazi se socijalna stvarnost svake države. Primjerice, u takvoj socijalnoj stvarnosti Riggsovim "prizmatičnim društvima" mogli bismo mjeriti udio etike zajednice u većim društvenim cjelinama. Stopa korupcije bila bi razmjerna udjelu "zajednice", a to znači favorizma, "prijanstva", mafijaškog ponašanja, frekvenciji klika, nepotizma i sl. u širim društvenim, formalističkim okvirima. Takva bi hipoteza dobro objašnjavala loš rang Italije u našoj tablici, ili lošiji rang Sjedinjenih Država u odnosu prema zemljama zapadne Europe. Takva bi hipoteza bila upravo obrnuta tezi Francisa Fukuyame iz knjige *Trust* da se udjelom socijalnog povjerenja među pojedincima mjeri svrsishodnost i produktivnost države. Naprotiv, prema našoj hipotezi, stupanj socijalnog povjerenja koji gradi "zajedništvo" i koji treba razlikovati od povjerenja u pravni sustav, bio bi razmjern udjelu korupcije, odnosno nelegalnog ponašanja u ekonomiji i politici. Odnosno: ako je udio korupcije u sumi transakcija mjera nesvrsishodnosti države (teza u koju osobno sumnjam), proizlazilo bi da je Fukuyamina teza netočna, jer bi takva društva trebala biti nerazvijenija.

Postavlja se stoga pitanje: je li korupcija korisna, i nalazi li marginalne troškove uobičajenog poslovanja? Brojni ekonomisti (uključujući i autora), posebno oni koje vode moralna načela, skloni su mišljenju da korupcija nužno povećava marginalne troškove te da je ona ekonomski disfunkcionalna. (Istodobno, drži se da između 8-10 posto sive ekonomije može biti produktivno za ekonomski rast. Među takvim stavovima postoji izvjesno proturječje.) Ali zamislimo jednostavne svakodnevne situacije s kojima se suočava svako birokratsko tijelo – recimo zapošljavanje čistačice ili daktilografkinje. Formalistička i moralistička načela zahtijevala bi 1) raspisivanje natječaja; 2) formiranje komisije za zapošljavanje; 3) ispitivanje kandidata; 4) davanje ocjene podobnosti; 5) sastanci komisije i usklađivanje mišljenja; 6) pisanje izvješća; 7) ispunjavanje birokratskih obrazaca; 8) birokratski postupci vezani uz zapošljavanje, itd. Svi ti postupci predstavljaju golem "marginalni trošak" zapošljavanja. S druge strane, "neformalniji" postupak zapošljavanja zahtijeva tek nekoliko telefonskih razgovora, a za upravitelja znači veću sigurnost da će zaposleni biti "privržen" osobi i organizaciji. Nema sumnje da bi izračun troškova obaju postupaka ekonomski favorizirao posljednji. (Prema Fukuyaminu opisu, upravo taj način funkcioniranja, "povjerenje", donosi bitne ekonomske koristi). Na makrosocijalnoj je razini slično: želimo li obuzdati korupciju i kriminal, potrebno je povećati kadar financijske policije, kvalificiranog osoblja, itd. Ukratko, mogli bismo sažeti: promatrajući isključivo ekonomski, borba protiv korupcije "isplati" se samo ako su troškovi borbe protiv korupcije, tj. marginalni troškovi formalizma, manji od udjela korupcije odnosno favoritizma. Ali to, naravno, ne znači da država ne bi trebala imati mogućnost, pravo, a katkada čak i dužnost investirati, tj. povećavati marginalne troškove, kako bi suzbila narastajuću korupciju.

Kregarov primjer rastvaranja upravnoga sistema Gane pruža nam još jednu, političku, potkrepu spomenutog *cost-benefit* razmišljanja o korupciji i "marginalnim troškovima". Naime, svaka revolucija, koja predstavlja svojevrstni "marginalni trošak", pa tako i one koje je izvršio Jeremy Rawlings u Gani, pokušava radikalno iskorijeniti zlo prethodnoga sustava. Međutim, sporedni proizvod takve radikalnosti je trenutni odljev kapitala, pa je posljedica siromaštvo i ekonomska nestabilnost, dakle situacija koja ponovno pogoduje razvoju korupcije. Isto vrijedi i za iskorjenjivanje kriminala: prema mišljenju funkcionalističkih sociologa, sporedni proizvod takvog povećanja "marginalnih troškova" mogao bi značiti smanjenje osobne slobode. Čini mi se da je autor na pravome tragu kada bitku protiv korupcije smješta u ekonomistički ("cost-benefit") okvir.

Širi li se korupcija odozgo prema dolje, ili odozdo prema gore? Koji je pravi uzrok korupcije: loš primjer politike, ili mo-

res zajednice? Na to pitanje vjerojatno ne postoji jednoznačan odgovor, ali razlog zbog kojega postavljam to pitanje jest prevladavajuće uvjerenje da je važniji uzrok korupcije onaj politički, štoviše upravo onaj koji potencira slobodu poduzetništva i tržišta. Isto tako, često se pogrešno vjeruje da je potrebno isključivo suzbiti korupciju javnih služba pa da sve bude u redu. Povijesna istraživanja lako bi pokazala da se u uvjetima drakonskog kažnjavanja novčane korupcije proširuju metode trgovine uslugama. Tako je, primjerice, dr. Branko Horvat na raspravi o Kregarovoj knjizi izjavio da do 1971. godine u nas nije bilo korupcije. Dr. Horvat je očito rabio jednu vrlo ograničenu definiciju korupcije: korupciju novcem. Po mojem mišljenju korupcija novcem predstavlja tek djelić korupcije: štoviše, korupcija se više razvija u uvjetima trgovine uslugama: "ti zaposli moju kćer, a ja ću tvoju" ili "pusti mi sina na ispitu, a zauzvrat ćeš dobiti telefon za 5 dana". Korupciju pomoću trgovine usluga puno je teže suzbiti, pa je u tim uvjetima bitka protiv korupcije puno teža, zbog razloga koji ću navesti. U svakoj raspravi o korupciji potrebno je, dakle, uzeti u obzir i suzbijati razmjere društvenog, a ne samo državnog favoritizma.

Razlozi zbog kojih je korupcija tako važan, težak i zanimljiv problem leže, po mojem sudu, u ljudskoj prirodi ili, još točnije, u sociobiologiji. U jednoj raspravi tvrdio sam kako je temelj korupcije načelo "scratch my back, I'll scratch yours" ("pogrebi me pa ću ja tebe", "podarim-dobijem" ili neko slično), odnosno upravo načelo svakog zajedništva ili tzv. "recipročni altruizam" u sociobiologiji. Naime, prema sociobiološkom načelu "recipročnog altruizma", žrtve pojedinca se isplate samo ako su povezane s određenim dobitima od recipijenta usluga u budućnosti. Takvo "biološko" očekivanje sukladno je i antropološkim istraživanjima primjerice Maussa i Malinowskog, ili analizama reciprociteta u Homansovoj ili Parkovoj sociologiji, prema kojima je darivanje vrsta društvenog povezivanja, jer implicitno podrazumijeva uzvraćanje dara ili duga. Ako su ta istraživanja točna, a naše svakodnevno iskustvo ih lako može potvrditi, onda ona također potkrepljuju tezu da se korupcija može mjeriti udjelom "zajedništva" u široj i formalističnijoj društvenoj organizaciji. Iz problema reciprociteta dalje se postavljaju brojni drugi više ili manje srodni problemi, primjerice, koliko država ima pravo intervenirati u transakcije građana.

Međutim, takva istraživanja (ili konstatacije) također mogu potkrijepiti skepsu prema borbi protiv korupcije, jer tako proširen pojam korupcije vodi k uvjerenju da je svaki oblik društvenosti, primjerice seks ili brak, samo jedan diskretniji način korupcije. Stoga nije čudno da sam u spomenutoj raspravi dobio (moralistički) odgovor da se za takvo načelo u Sjedinjenim Državama ide u zatvor. Moj motiv za isticanje "ljudske prioro-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 2-3 (40-41),
STR. 443-455

POLŠEK, D.:
SOCIOLOŠKA...

de" nije skepsa prema borbi protiv korupcije. Istodobno, međutim, to ne znači da nije posve legitimno razmotriti sve spomenute hipoteze, pa tako i one koje nemaju izravni politički sadržaj.

Nadam se da je iz rečenoga jasno koliko "objašnjavalačkih obećanja" nudi navedena problematika. Josip Kregar svojom je knjigom pružio izvrsnu analitičku polaznu točku i vrlo zanimljivo štivo. Nadam se da će on osobno i naša sociološka javnost s takvim istraživanjima nastaviti, jer ne treba sumnjati da će se ona i teorijski i praktično isplatiti.

Sociological Explanations of Corruption

Darko POLŠEK
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Josip Kregar's book *The Emergence of Predatory Capitalism and Corruption* gave the author reason for a discussion on the possibilities of explaining corruption as well as determining its extent in Croatia and worldwide. Apart from the proposed historical and sociological debates, the author tests hypotheses on economic power and the diffusion of corruption, on the role of "human nature", i. e. the theory of reciprocal altruism as explanation for the universal quality of corruption, on the role of transition in increasing corruption. He also compares the theories mentioned to data provided by world organizations on the extent of corruption in specific countries of the world.

Soziologische Erklärungen der Korruption

Darko POLŠEK
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Das Buch Josip Kregars *Entstehung des Ausbeutungskapitalismus und der Korruption* veranlaßt den Verfasser dieser Studie zu einer breit angelegten Diskussion über Erklärungsversuche und Verbreitung der Korruption im In- und Ausland. Außer den vorgeschlagenen geschichtlichen und soziologischen Ansätzen werden auch einige weitere Theorien der Prüfung unterzogen. Dazu gehören die Hypothesen vom Verhältnis zwischen der wirtschaftlichen Stärke und den Ausmaßen der Korruption, von der Rolle der "menschlichen Natur" bzw. der Theorie des wechselseitigen Altruismus als Erklärung der Universalität des untersuchten Phänomens, von der Rolle der Transition (Übergang zur Marktwirtschaft) bei der Ausbreitung der Korruption. Der Autor vergleicht die angeführten Theorien mit den Angaben internationaler Organisationen zu den Ausmaßen der Korruption in den einzelnen Staaten.